

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Ярослав Чайковський, доцент кафедри банківської справи Тернопільського державного університету, кандидат економічних наук

Нині в економіці України намітилися позитивні тенденції економічного зростання, темпи та стійкість якого залежать від здатності банківської системи забезпечувати потреби суб'єктів господарювання необхідними кредитними ресурсами. Разом з тим, загальні тенденції сучасного розвитку кредитних операцій вітчизняних банків свідчать про суттєве послаблення ролі банківського кредиту в забезпеченні виробничого сектору додатковими грошовими коштами.

Надання кредитів і проведення кредитної політики є найпоширенішою операцією банківських установ. Кредитні операції приносять банківським установам основну частину доходу. Однак аналіз ситуації, що склалася у банківській сфері, свідчить, що більшість банків зазнає фінансового краху внаслідок надзвичайно ризикованої кредитної політики.

У зв'язку з цим дуже актуальним є вирішення проблеми вдосконалення кредитної діяльності банківських установ. Банки мають організувати кредитні операції таким чином, щоб отримувати максимально можливий прибуток, але при цьому намагатись зменшити ризик, безпосередньо пов'язаний з механізмом надання і погашення банківських кредитів.

Дослідженню теорії і практики організації кредитних відносин між банківськими установами та підприємствами сприяють праці вітчизняних вчених-економістів І.С. Гуцала¹, О.В. Дзюблюка², А.М. Мороза, М.І. Савлука³, В.Т. Сусіденка⁴ та ін. Однак процес кредитування підприємств в Україні потребує подальших наукових досліджень і розробок. Зокрема, актуальною сьогодні є розробка теоретичних пропозицій з удосконалення банківського кредитування, широке практичне використання яких дасть банківській системі України змогу підвищити ефективність діяльності всіх кредитних інститутів у процесі кредитування позичальників.

У зв'язку з цим основну увагу необхідно зосередити на виявленні тих тенденцій, що нині переважають у кредитних взаємовідносинах банків з клієнтами, на пошуку шляхів удосконалення сучасних форм кредитування, оскільки останніми роками у розвитку кредитної діяльності банківських установ України відбуваються кількісні та якісні зміни, котрі відображають позитивні й негативні сторони кредитного процесу.

¹ Гуцал І.С. Банківське кредитування суб'єктів ринку в трансформаційній економіці України (питання теорії, методики, практики). — Л.: ВАТ "БІБЛЮС", 2001. — 244 с.

² Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. — К.: Поліграфкнига, 2000. — 512 с.

³ Банківські операції: Підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. А.М. Мороза. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — 476 с.

⁴ Сусіденко В.Т. Стратегія управління кредитною діяльністю комерційних банків. — К.: КДТЕУ, 1998. — 348 с.

До тенденцій, що відображають кількісні зміни розвитку системи банківського кредитування, на нашу думку, можна віднести такі.

1. З кожним роком обсяги наданих кредитів зростають. У період з 1997 р. по 2003 р. кредитні вкладення збільшилися у 9,3 раза (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка вимог банків за кредитами, наданими банками в економіку України⁵

Показник	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Заборгованість за кредитами, всього, млн грн	7 295	8 873	11 787	19 574	28 373	42 035	67 835
Темпи зростання кредитів банків, %	133,8	121,6	132,8	166,1	145,0	148,1	161,4

2. На 1 січня 2004 р. частка кредитів у загальній сумі активів банків становила 62,4 % (табл. 2)⁶.

Таблиця 2. Частка кредитного портфеля в обсязі сукупних активів банківських установ України⁷

Показник	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Загальні активи, млн грн	25 806,2	36 979,5	50 391,7	67 773,5	100 234,4
У тому числі кредитний портфель, млн грн	10 941,7	17 599,9	31 862,7	46 735,6	62 503,0
Частка кредитного портфеля в загальній сумі активів, %	42,4	47,6	63,2	69,2	62,4

3. У кредитно-розрахункових відносинах банків з позичальниками останніми роками намітилась стійка тенденція до випередження темпів збільшення обсягів кредитування над темпами зростання валового внутрішнього продукту (табл. 3). Відповідно, в розвитку економіки країни переважають екстенсивні процеси, котрі створюють передумови для втягнення великих сум кредиту на покриття затрат, що підлягають фінансуванню за рахунок власних коштів підприємств і бюджетних асигнувань.

4. Протягом 1998—1999 рр. частка кредитів у валовому внутрішньому продукті становила лише 8,7—9,0 % (табл. 4). Тоді ж частка збиткових підприємств у загальній кількості господарських суб'єктів станови-

⁵ Бюлетень Національного банку України. — 2004. — № 1. — С. 92.

⁶ Структура активів комерційних банків України за станом на 01.01.2004 р. // Вісник Національного банку України. — 2004. — № 3. — С. 51.

⁷ Структура активів банків України за станом на 01.01.2003 р. // Вісник Національного банку України. — 2000. — № 3. — С. 8—11; 2001. — № 3. — С. 9—12; 2002. — № 3. — С. 11—14; 2003. — № 12. — С. 11—14; 2004. — № 3. — С. 48—55.

Таблиця 3. Темпи зростання кредитних вкладень і валового внутрішнього продукту за 1998—2003 рр.⁸

Показник	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Темп зростання ВВП, %	109,9	127,2	130,4	120,1	110,6	116,6
Темпи зростання кредитів, %	121,6	132,8	166,1	145,0	148,1	161,4
Випередження (+), сповільнення (-) темпів зростання кредитів над темпами зростання ВВП (пунктів)	+11,7	+5,6	+35,7	+24,9	+37,5	+44,8

ла 54,5—55,7 %. Природно, що ці підприємства не могли бути суб'єктами кредитування. Лише у 2000—2003 рр. частка збиткових підприємств порівняно з 1999 р. скоротилася і становила 37,7—41,0 %, у зв'язку з чим відношення кредитів до валового внутрішнього продукту становило 11,5—25,8 %, що перевищує рівень 1998—1999 рр. Безумовно, це можна розцінити як прийнятну, але доволі скромну тенденцію, котра спостерігається у рамках суттєвого відставання ролі кредиту в опосередкуванні валового внутрішнього продукту. У розвинутих країнах аналогічний показник сягає 30—40 %.

Таблиця 4. Частка банківських кредитів у валовому внутрішньому продукті України⁹

Показник	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Обсяг валового внутрішнього продукту, млн грн	102 593	130 442	170 070	204 190	225 810	263 228
Кредити, надані банківськими установами суб'єктам господарювання, всього	8 873	11 787	19 574	28 373	42 035	67 835
Частка кредитів банків у валовому внутрішньому продукті, %	8,7	9,0	11,5	13,9	18,6	25,8
Частка збиткових підприємств, %	54,5	55,7	37,7	38,2	38,8	41,0

5. Позитивним явищем у сфері кредитування суб'єктів господарювання є наявність стійкої тенденції до зростання довготермінового кредитування (табл. 5).

⁸ Бюлетень Національного банку України. — 2004. — № 1. — С. 52, 56, 92.

⁹ Остапенко В.В., Мешков В.В. Кредитування банками підприємств: потреби, можливості, інтереси // *Фінанси*. — 2000. — № 8. — С. 22.

Таблиця 5. Динаміка кредитів, наданих банківськими установами в економіку України, за термінами користування¹⁰

На кінець періоду	Короткотермінові кредити		Довготермінові кредити		Усього	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
1991 р.	0,8	90	0,1	10	1,0	100
1992 р.	26	96	1	4	27	100
1993 р.	396	97	11	3	406	100
1994 р.	1 381	89	176	11	1 558	100
1995 р.	3 643	89	434	11	4 078	100
1996 р.	4 845	89	607	11	5 452	100
1997 р.	6 522	89	773	11	7 295	100
1998 р.	7 240	82	1 633	18	8 873	100
1999 р.	9 142	78	2 645	22	11 787	100
2000 р.	16 060	82	3 514	18	19 574	100
2001 р.	22 218	78	6 156	22	28 373	100
2002 р.	30 185	72	11 849	28	42 035	100
2003 р.	37 282	55	30 553	45	67 835	100

У 1998 р. з'явилися перші ознаки тенденції до зростання частки довготермінових кредитів, які у цьому році досягли рівня 18 %. Тривало зростання обсягів довготермінових кредитних вкладень в економіку України і в 1999—2003 рр. Так, у структурі кредитних вкладень частка довготермінових кредитів у 2003 р. становила 45 %. На наш погляд, збільшенню довготермінового кредитування сприяло послідовне зниження облікової ставки, темпів інфляції і нарощування відповідної ресурсної бази. Так, чим вищими є темпи інфляції в країні, тим меншою є частка довготермінових кредитів у кредитному портфелі банків (табл. 6, рис. 1).

Таблиця 6. Динаміка інфляційних процесів, облікової ставки Національного банку України та частки довготермінових кредитів у кредитному портфелі банківських установ України¹¹

Показник	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Темп інфляції, % до попереднього року	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2
Облікова ставка Національного банку України, %	24,6	61,6	50,0	30,6	19,7	9,5	7,0

¹⁰ Бюлетень Національного банку України. — 2004. — № 1. — С. 92.¹¹ Там само. — С. 54, 58, 78, 92, 116.

Закінчення табл. 6

1	2	3	4	5	6	7	8
Темпи зростання зобов'язань банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб	23,6	30,2	46,9	54,2	37,0	46,9	62,7
Частка довготермінових зобов'язань у загальному обсязі зобов'язань банків за коштами, залученими на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб, %	—	6,5	5,5	6,1	13,8	24,3	32,2
Частка довготермінових кредитів у загальному обсязі кредитного портфеля банків України, %	10,6	18,4	22,4	17,9	21,7	28,2	45,0

На цьому фоні помітно виділяється регіональний акцент банківського кредитування. Так, у Тернопільській області, за станом на кінець січня 2004 р., у структурі кредитних портфелів частка короткотермінових вкладень становила 61,5 %, довготермінових — 38,5 %, у Волинській області відповідно 48,0 та 52,0 %, у Львівській області — 55,6 і 44,4 %¹².

Рис. 1. Динаміка інфляційних процесів, облікової ставки Національного банку України та частки довготермінових кредитів у кредитному портфелі комерційних банків України

6. Протягом¹⁸ останніх років змінилась на краще і якість кредитного портфеля банків. З даних табл. 7 видно, що частка проблемних банківських кредитів (прострочених та сумнівних) у загальному обсязі кредитного портфеля знизилася з 11,3 % за станом на 1 січня 2001 р., до 3,61 % — на 1 листопада 2003 р.

Таблиця 7. Динаміка структури заборгованості за кредитами, наданими банками у 2000—2003 рр.¹⁴

Показник	На 1 січня 2001 р.	На 1 січня 2002 р.	На 1 січня 2003 р.	На 1 листопада 2003 р.
Кредитний портфель, млн грн	23 637	32 097	46 736	67 696
Проблемні кредити (прострочені та сумнівні), млн грн	2 679	1 863	2 113	2 445
Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі, %	11,3	5,80	4,52	3,61

7. В Україні більшість кредитів (86,8 %) банківські установи надають суб'єктам господарювання (табл. 8, рис. 2). Однак позитивним є те, що банки продовжують нарощувати обсяги кредитування фізичних осіб. Так, станом на 1 січня 2002 р. частка кредитів, наданих фізичним особам, становила 5,0 %, а на 1 січня 2004 р. — 13,2 %. Диспропорцію між кредитами юридичним і фізичним особам зумовляють несприятливі умови для приватного підприємництва, недосконалість законодавчого забезпечення споживчого кредитування, нестабільність ринку праці, низький рівень доходів фізичних осіб¹⁵. Зокрема, рівень зареєстрованого безробіття на 1 січня 2004 р. становив 3,6 %, а в Тернопільській області — 6,9 %¹⁶.

Таблиця 8. Динаміка кредитів, наданих установами банків в економіку України в 2002—2003 рр. (за видами економічної діяльності)¹⁷

Види економічної діяльності	2002 р.		2003 р.		Відхилення	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
1	2	3	4	5	6	7
Усього, з них:	42 035	100	67 835	100	+ 25 800	—
1. Кредити, надані суб'єктам господарювання, з них:	38 721	92,1	58 849	86,7	+ 20 128	-5,4

¹⁸ Бюлетень Національного банку України. — 2004. — № 1. — С. 54, 58, 79, 92, 116.

¹⁴ Вісник Національного банку України. — 2003. — № 12. — С. 3.

¹⁵ Гладких Д. Основні тенденції розвитку кредитного ринку в Україні, або колективний портрет українського позичальника // Вісник Національного банку України. — 2001. — С. 52, 53.

¹⁶ Бюлетень Національного банку України. — 2004. — № 1. — С. 15.

¹⁷ Там само. — 2003. — № 10. — С. 105; 2004. — № 1. — С. 105.

Права банків зафіксовані у Законах України “Про заставу”, “Про страхування”, “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, “Про оподаткування прибутку підприємств” та інші ігноруються.

Отже, суттєвими проблемами, які безпосередньо впливають на стан системи банківського кредитування, є: відсутність законодавчого забезпечення, невідповідність норм чинного законодавства щодо кредитування вимогам сьогодення. Також варто зазначити, що нормативне регулювання кредитних відносин Національним банком України не має системного характеру й не забезпечує сталого функціонування і розвитку системи банківського кредитування в Україні.

2. У сучасній практиці застосовуються три основні методи кредитування: цільова позика, кредитна лінія і кредитування поточного рахунка у міру надходження платіжних документів до нього в межах відкритого ліміту кредитування (“овердрафт”). Найпоширеніші у вітчизняній практиці кредити цільові. Частка овердрафту в кредитному портфелі банків поки що незначна (2,5 % на 1 лютого 2004 р.)²².

3. При встановленні процента за кредит банківські установи враховують цілу низку чинників. На розмір позичкового процента впливає значна кількість чинників, що потребує зваженого підходу до управління кредитними вкладеннями. Водночас, деякі моменти враховуються недостатньо. Так, по-перше, незважаючи на зменшення облікової ставки Національного банку України і зниження темпів інфляції, процентні ставки за кредитами, на нашу думку, залишаються ще на порівняно високому рівні. По-друге, між процентними ставками за кредитами і депозитами є значний розрив — понад 10 %.

Виявленню суттєвих чинників, які впливають на формування рішення про надання кредиту, були присвячені дослідження Франкфуртського університету (Німеччина), проведені в 1992 р., (рис. 4)²³.

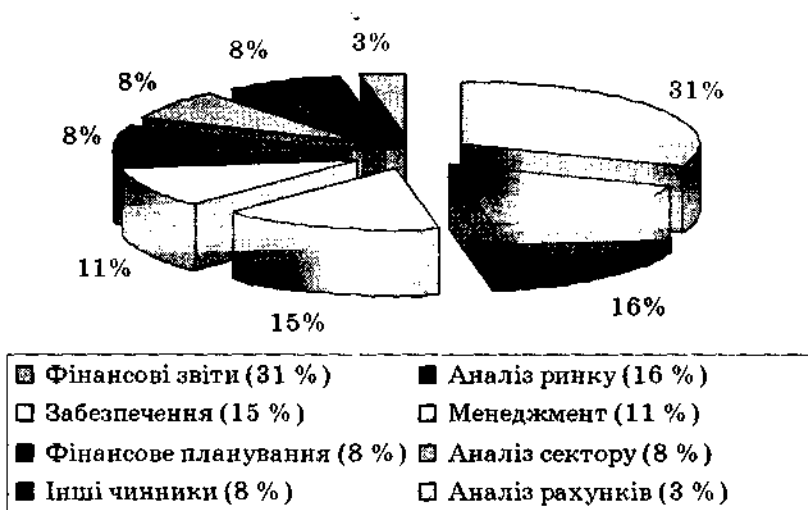

Рис. 4. Чинники, котрі впливають на вирішення питання про надання кредиту (за даними Франкфуртського університету, Німеччина, 1992 р.)

Як показує практика²⁴, характерним для українських банків є зміщення у бік одного чинника — забезпечення, переоцінка його значення (табл. 9). Це пов'язано з об'єктивно існуючими макроекономічною нестійкістю і характерними для сьогодення високими ризиками втрати ліквідності, слабким рівнем менеджменту більшості підприємств, непрозорістю їхніх фінансових та інформаційних потоків для “зовнішнього спостерігача”. Однак такий елемент впровадження кредитної політики, на нашу думку, свідчить про один з важливих недоліків кредитної політики українських банківських установ: при надійному забезпеченні кредиту неплатоспроможне підприємство може бути визнане кредитоспроможним.

Таблиця 9. Порівняльна характеристика структури чинників, котрі впливають на рішення про надання кредиту відповідно до даних з практики філії АКБ “Тернопільське Центральне відділення Промінвестбанку” і Тернопільської обласної філії АКБ “Укрсоцбанк”, %

№ з/п	Показник	АКБ “Промінвестбанк”	АКБ “Укрсоцбанк”
1	Менеджмент	5	11
2	Фінансове планування	5	4
3	Аналіз рахунків	15	6
4	Забезпечення	60	50
5	Аналіз сектору	2	2
6	Фінансові звіти	10	20
7	Аналіз ринку	2	5
8	Різне	1	2

Отже, необхідна державна програма удосконалення системи банківського кредитування позичальників, яка охоплювала б нормативно-правові (організаційні) та економічні напрямки функціонування кредиту в економіці.

У нормативно-правовому (організаційному) сенсі доцільно забезпечити таке.

1. Покращити регулятивну базу, в тому числі закони, які захищають права кредиторів. Зокрема, прийняти Закон України “Про банківське кредитування” з урахуванням об'єктивних законів функціонування кредиту, принципів та умов організації кредитування, де визначити відповідальність як банку, так і позичальника, а також держави тощо.

На наш погляд, Закон України “Про банківське кредитування” має:

— охоплювати всі види банківських кредитів, включаючи кредити, котрі нині належно не розвинені, — іпотечний кредит, консорціумні кредити, довготермінове кредитування, форми і методи кредитування (кредитна лінія, овердрафт, контокорент);

²⁴ Банківські операції: Підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. А.М. Мороза. — 2-ге вид., випр. і доп. — К: КНЕУ, 2002. — С. 15.

— регулювати проведення інших активних операцій, що не належать до категорії банківського кредиту, але, здійснюючи які, банки набувають прав кредитора, а особи, на чю користь проведено операцію, зобов'язані згідно з укладеною угодою сплачувати певні грошові кошти (факторинг, форфейтинг, лізинг, авалювання, акцептування і врахування векселів, надання гарантій, порук тощо);

— визначити організацію контролю у процесі кредитування (обсяг контролю, аудит кредитних операцій);

— передбачати інфляційні моменти;

— розкривати проблеми страхування кредитних ризиків та інші важливі питання.

Прийняття нового Закону "Про банківське кредитування", на нашу думку, дасть змогу збільшити обсяги банківського кредитування, зменшити ризики у сфері активних кредитних операцій. У підсумку виграють не лише банки, а й позичальники, котрі матимуть змогу розширити свою діяльність за рахунок кредитних коштів. У виграші буде й держава, оскільки з поживленням банківського кредитування зросте обсяг надходжень до бюджету у вигляді податків.

2. Сформувані інфраструктуру кредитних операцій (у тому числі інформаційного, методичного, кадрового забезпечення тощо). Так, Національний банк України має розробити:

— нове положення "Про кредитування";

— методику оцінювання кредитного ризику та управління ним;

— положення "Про роботу з проблемними кредитами";

— рекомендації з аналізу кредитного портфеля тощо.

3. Необхідним є також розробка єдиної методичної бази організації кредитування. Якщо керуватися вказівками Національного банку України, то банки зобов'язані розробити та затвердити за рішенням відповідного органу банку внутрішньобанківське положення про порядок проведення кредитних операцій і методику проведення оцінювання фінансового стану позичальника (контрагента банку) та ряд інших.

Перелік методичної документації, що її рекомендує Національний банк України, на наш погляд, не повний, що зменшує ефективність організації кредитування банку. Цей перелік доцільно доповнити такими методичними вказівками:

— положеннями про кредитні комітети банку та кредитні комісії філій;

— порядок встановлення і перегляду лімітів;

— кредитні послуги банківської установи;

— положення про порядок прийняття рішень щодо надання кредитів;

— регламент здійснення кредитного моніторингу;

— регламент роботи із заставою під час проведення кредитних операцій;

— порядок укладення договорів на страхування майна, наданого в заставу;

— методи управління проблемними кредитами тощо.

В економічному сенсі було б важливо здійснити такі заходи:

1. Знизити ціну кредиту та розширити його доступ для ширшого кола клієнтів. Процентні ставки банків за кредитами можна зменшити, якщо клієнт приносить банку значні доходи за валютними операціями, акредитивами, гарантіями тощо. Така політика потребує диверсифікації бан-

ківських операцій, надійної та ефективної системи контролю відносин з кожним клієнтом. Процентна ставка банків за кредитами може бути зменшена, якщо позика диверсифікує кредитний портфель банку. Пропонується при укладанні кредитних договорів передбачати постійне коригування процентної ставки у випадку зміни облікової ставки Національного банку України, темпів інфляції тощо.

2. На сучасному етапі для стимулювання надання банками довготермінових позик на інвестиційну діяльність необхідно таке: по-перше, вирішити питання надання пільг щодо створення обов'язкових резервів, оподаткування доходів і використання прибутку банків; по-друге, створити умови для акумуляції у банках значних вкладів, щоб забезпечити необхідний обсяг кредитів, котрі мають надавати банки. Для цього необхідно стимулювати формування термінових депозитів шляхом диференціації норм обов'язкових резервів залежно від складу депозитів, зниження податку на прибуток за процентами на термінові депозити.

3. На нашу думку, українським банківським установам у сучасних економічних умовах основний акцент під час вибору рішення про надання кредиту позичальникам — юридичним особам необхідно робити на якість менеджменту, аналіз фінансових звітів і рахунків і, лише в останню чергу, на забезпечення (рис. 5).

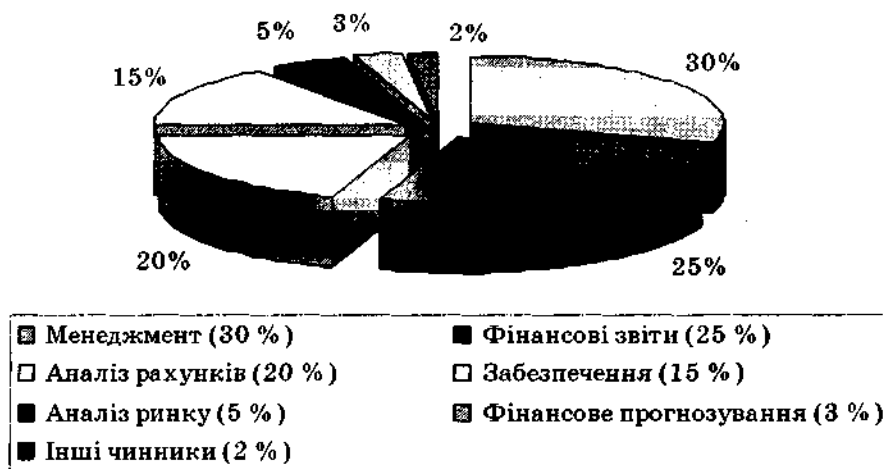

Рис. 5. Пропонована структура чинників, котра впливає на рішення комерційного банку про надання кредиту

4. Здійснити адаптацію міжнародного досвіду кредитування до української банківської практики, звернувши особливу увагу на розвиток кредитних ліній, овердрафтів, контокоренту, консорціумних кредитів.